

26. Черновол И. Подходы к созданию электронной базы коллекции фотопластин на стекле // Восемнадцатая Международная Конференция «Крым 2011» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2011/disk/116.pdf>.
27. Яненко А. Щоденник наукового робітника Археологічного музею ВУАН С.С. Магури в контексті інституціональної історії археології міжвоєнного періоду // Археологія і фортифікація України. – Кам'янець-Подільський, 2014. – С. 373–379.
28. Grimm P. Nordische Funde der Jungsteinzeit aus der Ukraine // Germanen Erbe. Monatsschrift für Deutsche Vorgeschichte. Heft 9/10. – 1942. – September/Oktober. – S. 141–148.
29. Seitz R.H. Das Fürstliche Renaissanceschloß zu Höchstädt a.d. Donau – seine Baugeschichte und seine (ost)europäischen Bezüge. – 2009.

Сорокина С.А., Радиевская Т.Н., Завальная О.Н. Фотофиксация музейных предметов первобытной эпохи археологического отдела Исторического музея в Киеве

Среди документации археологических фондов Национального музея истории Украины хранится некоторое количество фотоматериалов, среди которых фотопластинки, пленки и фотографии, которые характеризуют работу археологического отдела музея на протяжении первой половины XX в. В ходе исследования было проведено оцифровывание и систематизацию той части материалов, которые относятся к первобытной эпохе.

Ключевые слова: Всеукраинский исторический музей им. Т.Г. Шевченко, Центральный исторический музей им. Т.Г. Шевченко, Национальный музей истории Украины, стеклянные негативы, фотопластинки.

Sorokina S.A., Radiyevska T.M., Zavalna O.M. Photographing of the prehistoric artefacts in the Archaeological Department of the Historical Museum in Kyiv

Among documentation to archaeological collections of the National Museum of History of Ukraine photographs, photographic plates, and photographic films are preserved. This data gives characteristics to the activity of the museum archaeological department during the first half of 20 century. In the course of investigation was systematized and digitalized the part of photographic collection, which concerns to the prehistoric period.

Key words: the Ukrainian Historical Museum, the Central Historical Museum, the National Museum of History of Ukraine, glass negatives, photographic plates.

Подано до друку: 14.11.2016 р.

УДК 75.041.5

ПОХОДЯЦА О.Б.

Портрети гетьмана Богдана Хмельницького в збірці Національного музею історії України

В статті представлені портрети гетьмана Богдана Хмельницького, виконані українськими, російськими та білоруськими художниками XVIII–XX ст. з колекції Національного музею історії України.

Ключові слова: портрет, іконографія, живопис, гетьман Б. Хмельницький, музей.

Гетьман Богдан Хмельницький (1596–1657) є знаковою фігурою в історії Української держави. Десятки зображень гетьмана прикрашають музеї та приватні збірки України, Росії та Європі. Така кількість портретів Б. Хмельницького в мистецьких збірках свідчить про його популярність серед наро-

Невідомий художник чигиринського осередку. Портрет Б.Хмельницького. Україна, XVIII ст. / з колекції Тарновських. Полотно, олія, 81x71. Інв. № М-9.

водцем європейського масштабу, завдяки його зусиллям була створена одна із найбільших армій у тодішній Європі [13, с. 33].

У мистецькій збірці Національного музею історії України (далі – НМІУ) зберігається одинадцять портретів гетьмана Б. Хмельницького XVIII – середини ХХ ст., виконаних олією на полотні (інв. № М-5, 9, 34, 41, 577, 579, 640, 1659), металі (інв. № М-584), дереві (інв. № М-1350) та портретом, створеним в техніці інтарсія (інв. № М-1415). Більшість творів зібрана в перші десятиліття існування музею – 1899–1920-ті рр. завдяки кропіткій і наполегливій праці Д. Щербаківського та Ф. Ернста, однак були надходження і повоєнні (інв. № М-640, 1415, 1659). Відомі портрети Б. Хмельницького написані з прижиттєвого зображення гетьмана, виконаного голландським гравером В. Гондіусом (1597–1658) – придворним майстром короля Януша Радзівіла.

Б. Хмельницький здобув великої слави на Україні і, звісно, вітчизняні художники прагнули створювати прижиттєві портрети. Так, відомо, що у ХVII ст. знаходився один донаторський портрет Б. Хмельницького вже в нартексі Надвратної церкви Києво-Печерської лаври в галереї київських князів, литовських і московських керманічів, українських гетьманів [15, с. 67], які на

ду, який ушлявлює пам'ять про свого славетного гетьмана та пишається ним. Цікавим доповненням до іконографії Б. Хмельницького є спогади Павла Алепського про його зустрічі із гетьманом у Богуславі (1654 р.) та під час подорожі у Чигирин та Суботів (1656 р.): «Цей Хміль, муж похилих років, але в достатку наділений дарами щастя: щирий, спокійний, мовчазний, не цурається людей; всіма справами займається особисто, помірний у їжі, питві та одязі, наслідуючи спосіб життя великого з Царів Василя Македонянина» [11, с. 33]. Після обрання Б. Хмельницького на Запорозькій Січі у 1648 р. гетьманом він активно розпочав національно-визвольну війну, яку продовжував до самої смерті (1657 р.). Славетний гетьман Б. Хмельницький був полководцем

жаль не збереглися. Можна припустити, що прижиттєві українські варіанти портретів гетьмана були написані у 40–50 рр. XVII ст. художниками чигиринського осередку для Іллінської церкви у Суботіві та Медведівського монастиря – для церков, де він був ктитором, що відповідало тогочасним традиціям. Два ростових донаторських портрети: «Б. Хмельницький з полками» та [фантастичний портрет] з Микола-Медведівського монастиря до сьогодні також не збереглися [5, с. 285]. Натомість уцілів камерний портрет Б. Хмельницького із цього монастиря (інв. № М-5), який сьогодні прикрашає розділ експозиції «Україна XVII ст.». Така кількість портретів з Микола-Медведівського монастиря вказує на наявність там мистецької школи. Твір був привезений до музею з експедиції по Черкащині Д. Щербаківським на початку 20-х років XX ст. з с. Медведівка (тепер село Чигиринського району Черкаської обл.), розташоване на березі Тясмину, ввійшло у володіння Б. Хмельницького після 1648 р. у складі Чигиринського староства із обранням його гетьманом [11, с. 37]. Цей твір серед решти портретів Б. Хмельницького з музейної колекції має найбільшу композиційну та портретну схожість із гравюрою В. Гондіуса. Відомий історик М. Грушевський вважав його найбільш достовірним і використовував у своїх роботах у якості ілюстративного матеріалу [7, с. 79; 6, с. 58]. На портреті гетьман зодягнений в парчевий жупан з коштовними застібками, підперезаним поясом, хутряним коміром із застібкою-діадемою, в підбитій соболями парчевій шапці із страусовими перами, з булавою в правці, лівою тримається за шаблю дамаської сталі.

Мистецький рівень українських художників XVIII ст. дозволяв розкрити в образі гетьмана не тільки загальні портретні риси, а відобразити на полотні особливості його сильного, волелюбного характеру. В більш пізній копії портрету Б. Хмельницького XIX ст. (інв. № М-577), переданого до музею у 1926 р. співробітниками Вищого інституту народної освіти (ВІНО), невідомий художник Лівобережної України використав ранні традиції відтворення образу гетьмана.

Пензлю невідомого художника лаврської іконописної школи можна також віднести портрет Б. Хмельницького (інв. № М-41), подарований музею у 1914 р. киянином, корнетом драгунського Стародубського полку І. Толлі (1885–1939) – сином дійсного статського радника В. Толлі [12, с. 74]. Парсуна виконана тонким гладким письмом, з корпусною пропискою. Зображення гетьмана розміщене по центру в стилізованій овальній рамі зі стрічками в барочному дусі невідомим іконописцем XVIII ст., що надає портрету святковості та урочистості. Можна припустити, що лаврський художник мав волинські корені, так як при зображенні обличчя гетьмана використав мистецькі прийоми волинського осередку. Художник намагався ідеалізувати образ портретованого, та в той же час зумів «надати життєвої конкретності рисам обличчя, передати пев-

ний вираз душевного стану. Поєднання традиційних і нових засобів спричинило неповторне враження своєрідного «оживлення» образу історичної особистості». До 1953 р. портрет перебував в надто незадовільному стані збереження, мав багаточисленні проколи, розшарування фарбового шурфу та ґрунту, доколи не був відреставрованим співробітниками Республіканської науково-реставраційної виробничої майстерні В. Казаковим та Ф. Демидчуком. Реставратори надали портрету друге дихання, скопіювавши його на нове полотно й очистивши від забруднення (Протокол Республіканської науково-реставраційної виробничої майстерні № 2 від 30. 12. 1953 р.).

До живопису катеринославського осередку XVIII ст. слід віднести портрет Б. Хмельницького, придбаний Історичним музеєм м. Кисва (нині НМІУ) у мешканця Дніпропетровська І. Остапенка у 1945 р. за 2 тис. крб. (інв. № М-579). Портрет написано в площинній манері, однак з дотриманням загального «гондіусівського» задуму. Виконуючи цю козацьку парсуну майстер вніс іконописні прийоми, головним чином зробивши акцент на обличчі портретованого, зменшивши саму фігуру та руки до дитячих розмірів. Головним чином художник зробив акцент на обличчі портретованого, зменшивши саму фігуру та руки до дитячих розмірів. Нині твір експонується в Музейно-культурному центрі «Мистецькі шедеври України».

З кінця XVIII – початку XIX ст. до іконографії Б. Хмельницького, як і до решти гетьманських портретів, відмічається зростання інтересу як до зображень історичних героїв. У цей час залишався великий попит на портрети Б. Хмельницького серед нащадків козацької старшини та зберігачів старожитностей. Завдяки цьому до наших часів дійшли чудові копії портретів славетного гетьмана в більш сучасних інтерпретаціях майстрів, також виконаних за «гондіусівською» моделлю (інв. № М-9, 42, 640, 1350).

Привертає увагу майстерністю та реалістичністю виконання поясного портрету Б. Хмельницького (інв. № М-9), який надійшов до музейної збірки стараннями співробітників Всеукраїнського історичного музею, які виміняли його у березні 1928 р. у київського колекціонера старовини С. Глеваського-Гольдфарба. Сергій Костянтинович на той час служив агентом із закупівлі антикваріату в Київському Госторзі, і, як зазначає доктор історичних наук С. Білоконь, в колекції мав «речі надзвичайні» відомих українських та європейських майстрів [2]. Портрет виконано досить професійно за гравюрою В. Гондіуса, однак із новою інтерпретацією невідомого художника кінця XVIII ст. Тут портретований зображений молодшим, ніж на гравюрі. Праворуч у горішній частині портрет прикрашає фрагмент герба Війська Запорозького, навколо якого літери: БХГВЄКМЗА (Богдан Хмельницький Гетьман Війська Єго Королівської Милості Запорозького). На полотні внизу частково зберігся напис: «Зьновій Богдан Хмельницький гетман воискъ запорозскихъ» [14, с. 41]. При порівнянні іконографії гетьманських портретів із цим зображенням вияв-

ляється подібність у виконанні твору з копією, виконаною відомим художником-копіїстом, колишнім завідувачем живописного кабінету Університету св. Володимира Г. Васька в книзі В. Антоновича та В. Беца «Исторические деятели Юго-Западной России» [1, с. 8]. В каталозі колекції В. Тарновського вказується, що в їх книзі було розміщене подібне (а не точна копія) зображення до портрету, привезеного для родини Тарновських із Варшави, виконано за «гондіусівською» моделлю [10, с. 76]. Після придбання портрет відразу був виставлений Ф. Ернстом для експонування на виставці «Українське малярство» [8, с. 27]. У 2008 р. твір зайняв почесне місце на виставці «Україна-Швеція: на перехрестях історії (XVII–XVIII ст.)» [14, с. 41].

Чудовим зразком родинного портрету є зображення гетьмана Б. Хмельницького із приватного зібрання київського міщанина Буренкова (інв. № М-34). Разом із цим портретом в його колекції зберігалися зображення інших гетьманів – І. Самойловича (М-28), І. Мазепи (М-46), Л. Полуботка (М-42), Д. Апостола (М-45), К. Розумовського (М-1294) та генерального писаря В. Кочубея (М. 44). Усі ці портрети за технікою виконання однотипні, виконані майстром Лівобережної України в другій половині XVIII – на початку XIX ст. З 1887 р. портрети потрапили до Київського Церковно-археологічного музею, а в 20–30 рр. XX ст. – до Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка [9, с. 43].

Для родинних зібрань замовляли портрети гетьманів та козацької старшини як дворяни та заможні міщани, так і люди з не дуже великими статками. Свідченням тому є портрет Б. Хмельницького невеличких розмірів (35×24 см), виконаний на металі народним українським художником наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. (інв. М-584). Разом із цим зображенням майстер виконав для невеличкої оселі невідомого замовника, певно вихідця із козацького роду, однакові за розміром портрети гетьманів П. Дорошенка (інв. № М-580), Д. Апостола (інв. № М-582), І. Мазепи (інв. № М-581) та запорозького генерального писаря В. Кочубея (інв. № М-583). До народного живопису також належить портрет Б. Хмельницького (інв. № М-1350, 25х19 см.), який вочевидь прикрашав оселю селянина або незаможного міщанина. Портрет споріднений за технікою виконання з портретом Б. Хмельницького з колекції С. Потоцького роботи польського художника Яна Матейка (Одеський державний історико-краєзнавчий музеї) [3, с. 25-27]. І, хоча, портрет потребує термінових реставраційних робіт, поновлення фарбового шару, він становить цінне іконографічне джерело своєї епохи.

До музейної збірки надходили портрети Б. Хмельницького і в післявоєнний час. Так, з Російського історичного музею у 1946–1948 рр. з галерею родинних портретів, що складається із зображень українських гетьманів П. Конашевича-Сагайдачного (інв. № М-638), П. Тетері (інв. № М-643), І. Скоропадського (інв. № М-641), Ю. Хмельницького (інв. № М-642) та польської шляхти (інв. № М-639, М-644), надійшов портрет Б. Хмельницького (інв. № М-640). Твір

виконано невідомим художником XIX ст., який притримувався традицій майстрів «козацької парсуни».

Російський академічний живопис представляє портрет Б. Хмельницького 1876 р., переданий на закупку музею колишнім вінничанином, мешканцем Ленінграда, художником-реставратором царських палаців М. Прокопчуком (інв. № М-1659). На відміну від попередніх творів тут відмічається повний відхід від площинності та традиційності козацьких портретів. Майстер максимально наблизив зображення гетьмана до реалістичності, хоча і виконав портрет, як і попередники, за «гондіусівською» гравюрою.

Наступна хвиля зацікавленості іконографією Б. Хмельницького припадає на святкування 300-річчя возз'єднання України та Росії у 1954 р., яке супроводжувалося виставками майстрів різного профілю. У тому ж році з Виставки образотворчого мистецтва і народної творчості Білоруської СРСР, що проходила у Москві [4, с. 69], за сприянням Ради Міністрів УРСР до музею надійшов портрет Б. Хмельницького (інв. № М-1415) у складі подарунків УРСР від БРСР на честь 300-ліття возз'єднання України з Росією. Білоруський майстер К. Цявловський, автор портрету, також використав роботу В. Гондіуса. Звернення до іконографії Б. Хмельницького білоруськими художниками можна пояснити припущенням на білоруські корені Б. Хмельницького по батьківській лінії.

Отже, іконографія гетьмана Б. Хмельницького в колекції НМІУ представлена творами українських, російських та білоруських художників XVIII – середини XX ст. Підсумовуючи наші розвідки, слід відмітити, що митці протягом століть при написанні живописних портретів гетьмана притримувалися зображення на гравюрі В. Гондіуса, однак, вносили в його образ традиції своєї мистецької школи, передавали особисте прихильне ставлення до портретованого. Так, катеринославські художники, використовували іконописні прийоми при підкресленні величчя портретованого, чигиринські та лаврські поєднували традиції козацької парсуни з реалістичними напрямками живопису, а майстри Західної України та Росії використали традиції європейських художників. Портрети гетьмана у XVIII–XIX ст. замовлялися різними верствами населення під впливом піднесення патріотичних настроїв (інв. № М-9, М-34, М-584, 1350). Крім замовлень, до оселі художники продовжували малювати портрети Б. Хмельницького для церков, в яких він був ктитором (інв. № М-5). Портрети XVIII ст. характеризуються монументальністю і декоративністю, і до початку XIX ст. зберігали традиції старої української парсуни (інв. № М-577). У XIX ст. в іконографії Б. Хмельницького відмічається відхід від «парсунного» письма і впровадження академічних засад живопису (інв. № М-1659). У радянський час звернення до іконографії Б. Хмельницького припадає на 1953–1954 рр. – час святкування 300-ліття возз'єднання України з Росією (інв. № М-1415). Портрети цієї визначної постаті займають провідне місце серед пам'яток пері-

оду визвольної війни 1648–1657 рр. Портретна «богданіана» є гордістю НМІУ, заслуговує уваги сучасних мистецтвознавців та істориків.

Джерела та література

1. Антонович В., Бец В. Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах (по коллекции В.В. Тарновского). Вып. 1. – К., 1885. – 110 с.
2. Власов В. Портрет Б. Хмельницького // Образотворче мистецтво. – № 1. – 1988. – С. 25–27.
3. Білокінь С. Біографія С. Глеваського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.s-bilokin.name.
4. Виставка **изобразительного искусства** и народного творчества Белорусской ССР живопись, скульптура, графика, театрально-декорационное **искусство**, народное творчество: каталог. – М., 1955. – 114 с.
5. Грушевський М. Ллюстрована історія України. – К.: Наукова думка, 1992. – 544 с.
6. Грушевський М. Про старі часи на Україні: коротка історія (для першого початку). – К.: АТ «Обереги», 1991. – 104 с.
7. Грушевський М. Як жив український народ (Для серед. шк. віку) / Вступ, слово В. Шевчука; худож. оформл. Ю. Кудя. – К.: Веселка, 1992. – 110 с.
8. Ернст Ф. Українське малярство. Провідник по виставці. – К.: Криниця, 1929. – 122 с.
9. Каталог збережених пам'яток Київського Церковно-археологічного музею 1872–1922 рр. – К., 2002. – 244 с.
10. Каталог українських древностей колекції В. Тарновського. – К.: Тип. Милевського, 1898. – 86 с.
11. Коваленко С. Україна під булавою Богдана Хмельницького у 3-х томах. Т. 1. – К.: Стікс-Ю®, 2007 р. – 376 с.
12. Рубан В. Український портретний живопис першої половини XIX століття. – К.: Наукова думка, 1984. – 372 с.
13. Смолій В., Степанов В. Б. Хмельницький. Соціально-політичний портрет. – К.: Либідь, 1993. – 503 с.
14. Україна-Швеція: на перехрестях історії (XVII–XVIII століття): каталог міжнародної виставки: 1 жовтня 2008 р. – 30 березня 2009 р., м. Київ / уклад. та наук. ред. Ю.К. Савчук; фото А. Гаврилов [та ін.]; Нац. музей історії України. – К.: Такі справи, 2008. – 224 с.
15. Щироцький К. Очерки по истории декоративного искусства Украины. Т. 1. – К., 1914. – 141 с.

Походзящая Е.Б. Портреты гетмана Богдана Хмельницкого в собрании Национального музея истории Украины

В статье представлены портреты гетмана Богдана Хмельницкого, написанные украинскими, русскими и белорусскими художниками XVIII–XX в. с коллекции Национального музея истории Украины.

Ключевые слова: портрет, иконография, живопись, гетман Б. Хмельницкий, музей.

Pokhodyashcha O. B. Portraits of Hetman Bohdan Khmelnytskyi in the collection the National Museum of history of Ukraine

The article describe the portraits of Hetman Bohdan Khmelnytskyi, drawn of the Ukrainian, Russian and Belarusian artists of 18–20 centuries from the collection of the National Museum of history of Ukraine.

Key words: portrait, iconography, painting, Hetman Khmelnytskyi, museum.

Подано до друку: 14.11.2016 р.